

tora le adăugăm cele două piese descrise aici, pentru ca astfel de informații să nu se piardă și să poată fi înglobate cîndva într-un *corpus* al materialelor numismatice provenind din așezarea de la Romula-Malva⁴:

Septimius Severus

1. AR ↑ 3,42 g; 18 mm.

BMC, V, p. 96, nr. 380, monetărie răsăriteană, anul 194. Fig. 3/1.

Severus Alexander

2. AR ↑ 2,10 g; 19 mm; fragmentar.

BMC, VI, p. 216, nr. 1038, monetărie răsăriteană, anul 222, emisiunea a doua. Fig. 3/2.

NOTE

¹ Pentru problematica ridicată de emisiunile cetăților noastre vest-pontice și căile de urmat pentru rezolvarea lor în viitor, precum și progresele realizate de la lucrarea lui K. Regling pînă astăzi vezi mai de curînd Gh. Poenaru Bordea, BSNR, 67-69, 1973-1975, p. 17-41 și idem, E. Nicolae, BSNR, 77-79, 1983-1985, p. 89-107.

² Pentru o rapidă informare asupra Romulei vezi D. Tudor, *Orașe, tirguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 342-356.

³ D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. II, București, 1958, p. 101, pentru descoperiri de monede izolate de bronz care, prin circulația lor, reflectă intensitatea vieții economice sub aspectul ei comercial. Vezi și Judita Winkler, SCN, 5, 1971, p. 154, unde sînt amintite de la Romula două exemplare emise de provincia Dacia.

⁴ Vezi Gh. Poenaru Bordea, M. Zahariade, SMMIM, 23, 1980, p. 112-117.

MONNAIES DE L'ÉPOQUE ROMAINE DÉCOUVERTES À TOMI ET À ROMULA

RÉSUMÉ

L'auteur présente quatre bronzes tomitains, dont trois (Caracalla 1 ex.; Sévère Alexandre 2 ex.) ont été trouvés à Constanța (l'antique Tomi) et la dernière (Gordien III) provient de Dobroudja. La monnaie n° 3 révèle un accouplement de coins inconnu par K. Regling: un droit de type μ avec un revers au serpent (cf. Regling, 3267).

Deux deniers romains impériaux (Septime Sévère et Sévère Alexandre) ont été découverts à Reșca, comm. de Dobrosloveni, dép. d'Olt (l'antique Romula).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Monnaies tomitaines découvertes à Tomi: 1 Caracalla; 2-3 Sévère Alexandre.

Fig. 2. Monnaie tomitaine à l'effigie de Gordien III provenant de Dobroudja.

Fig. 3. Deniers romains impériaux trouvés à Romula: 1 Septime Sévère; 2 Sévère Alexandre.

UN FRAGMENT DE TEZAUUR DE DENARI ROMANI IMPERIALI DESCOPERIT LA PÎNCEȘTI, JUDEȚUL BACĂU

GH. POENARU BORDEA
și R. OCHEȘEANU

La „Colecția Maria și dr. George Severeanu”, domnul inginer Bogdan Moroianu a prezentat spre identificare, în luna ianuarie 1990, un număr de nouă denari romani imperiali¹. Monedele aparțin emisiunilor cuprinse în intervalul de timp dintre domniile împăraților Vespasianus și Antoninus Pius. Cum lotul prezentat nouă spre identificare era, fără îndoială, parte a unui tezaur, permițîndu-ne studierea și publicarea sa, posesorul monedelor a avut amabilitatea să ne informeze că respectivele exemplare au fost obținute de la un muncitor constructor, originar din Moldova și că va încerca să culegă și alte știri privind această descoperire monetară. Răspunzînd interesului firesc față de această descoperire, domnul inginer Moroianu Bogdan a revenit în luna iunie, aducînd, totodată, alte cinci monede care se eșalonau de la Traianus la Crispina și erau recuperate din aceeași sursă. Cu această ocazie, am fost informați că monedele fuseseră descoperite în comuna Pîncești, jud. Bacău², cu înulți ani în urmă, de bunica sau străbunica celui care i le-a adus. Din relațiile, destul de confuze, pe care le primise, rezulta că monedele ar fi fost depuse într-o „amforă cu o singură toartă”, de culoare roșie, probabil un ureicr, a cărui gură era astupată de un dop de lut galben.

Data descoperirii se poate doar aproxima la prima jumătate a secolului nostru, iar locul de descoperire nu se poate stabili cu precizia dorită, dar avem certitudinea că ne aflăm în fața unui tezaur neconsemnat de literatura de specialitate³.

Inserăm, în continuare, catalogul denarilor recuperați, cu mențiunea lotului din care provin (Lot I și Lot II)⁴.

1. *Vespasianus*

Av. IMP CAESAR VESPASIANVS AVG
Rv. COS ITER — TR POT; Mars.
BMC, II, p. 2, nr. 11, Roma, anii 69-70.
Denar ↓ 2,73 g; 19 mm; Lot I.

2. Av. CAESAR VESPASIANVS AVG; scriere retrogradă.

Rv. IMP — XIX; modius.
BMC, II, p. 39, nr. 216, Roma, anii
77-78.
Denar ↓ 3,12 g; 20 mm; Lot I.

3. *Domitianus*

Av. IMP CAESAR DOMITIANVS AVG
P M; scriere retrogradă.
Rv. TR P COS VII—DES VIII P P; masă
cu fulger înaripat.
BMC, II, p. 300, nr. 9, Roma, anul 81,
em. 3.
Denar ↓ 2,39 g; 18 mm; Lot I.

4. *Traianus*

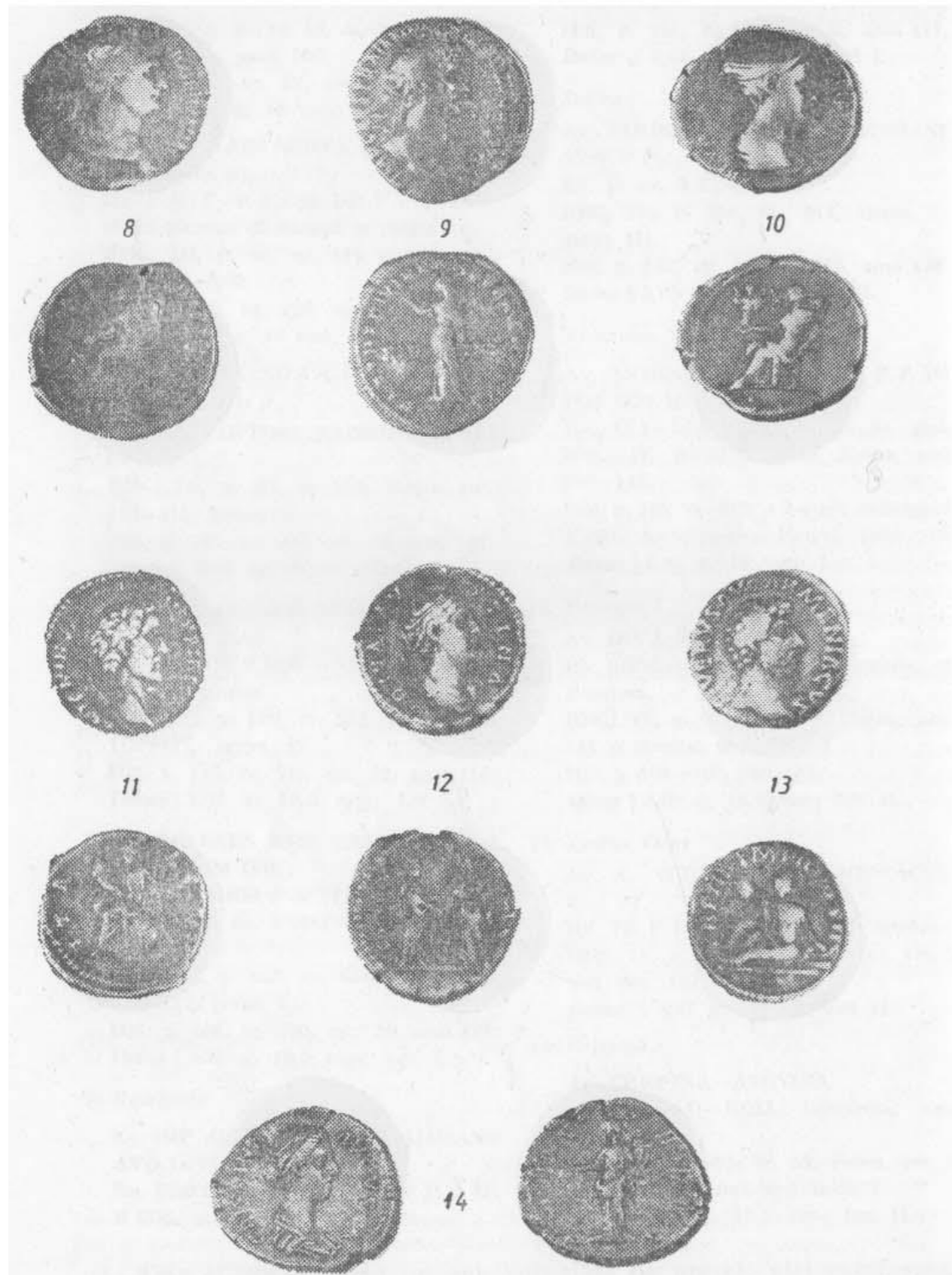
Av. IMP CAES NERVA TRAIAN AVG
GERM

BSNR, LXXX — LXXXV, 1986-1991, p. 275-280

- Rv. P·M·TR·—P·COS·III·P·P·; Justitia șezînd.
BMC, III, p. 40; nr. 68, dar rv. cu spîrturî, Roma, anul 100.
Hill, p. 131, nr. 82, em. 5, anul 100.
Denar ↓ 2,82 g; 18 mm; Lot I.
5. Av. IMP C—AES NERVA TRAIAN AVG GERM; var. leg.
Rv. P·M·T—R·P·COS·III·P·P·; Victoria în picioare cu cununî și palmî.
BMC, III, p. 46, nr. 116 rev., Roma, anii 101—102.
Hill, p. 132, nr. 129, em. 7, anul 102.
Denar ↓ 3,29 g; 18 mm; Lot II.
6. Av. IMP TRAIANO AVG GER DAC P M TR P COS V P P
Rv. SPQR OPTIMO PRINCIPI; Genius cu altar.
BMC, III, p. 60, nr. 209, Roma, anii 103—111, grupa IV.
Hill, p. 138, nr. 347, em. 13, anul 107.
Denar ↗ 2,98 g; 19 mm; Lot I.
7. Av. IMP CAES NER TRAIANO OPTIMO AVG GER DAC
Rv. P M TR P COS — VII P P SPQR; Genius cu spice.
BMC, III, p. 110, nr. 553, Roma, anii 112—117, grupa IV.
Hill, p. 148, nr. 711, em. 22, anul 116.
Denar ↓ 2,87 g; 19,5 mm; Lot I.
8. Av. IMP CAES NER TRAIAN OPTIM AVG GERM DAC
Rv. PARTHICO P M [TR P COS] VI P P SPQR; in ex. FORT RED; Fortuna pe tron.
BMC, III, p. 123, nr. 634, Roma, anii 112—117, grupa VI.
Hill, p. 150, nr. 760, em. 24, anul 117.
Denar ↓ 2,71 g; 19,5 mm; Lot I.
9. *Hadrianus*
Av. IMP CAES TRAIAN HADRIANO AVG DIVI TRA
Rv. PARTH F DIVI NER NEP P M TR P COS, in cîmp PIE-TAS; Pietas.
BMC, III, p. 240, nr. 32, dar fîrî punct dupî NER, Roma, anul 117, clasa II.
Hill, p. 151, nr. 33, em. 2, anul 117.
Denar ↗ 2,81 g; 19 mm; Lot I.
10. *Sabina*
Av. SABINA AVGVSTA — HADRIANI AVG P P
Rv. in ex. S C; Vesta.
BMC, III, p. 356, nr. 914, Roma, grupa III.
Hill, p. 162, nr. 363, em. 15, anul 128.
Denar ↓ 3,05 g; 20 mm; Lot II.
11. *Antoninus Pius*
Av. ANTONINVS AVG PI—VS P P TR POT COS III
Rv. ITA—LIA; Italia șezînd pe glob
BMC, IV, p. 32, nr. 213, Roma, anii 140—144.
Hill, p. 185, nr. 315, a 2-a em. anticipînd a 900 aniversare a Romei, anul 140.
Denar ↓ 3,15 g; 19 mm; Lot I.
12. *Faustina I*
Av. DIVA FAV—STINA
Rv. CONC—OR—DIAE; Antoninus și Faustina.
BMC, IV, p. 44, nr. 298, Roma, anii 141 și imediat dupî, em. 1.
Hill, p. 106—107, post 148.
Denar ↑ 3,09 g, 18,5 mm; Lot II.
13. *Lucius Verus*
Av. .L. VERVS AVG ARMENIACVS; var. leg.
Rv. TR P III—IMP II COS II; Armenia.
BMC, IV, p. 224, nr. 234, Roma, em. 2 anii dec. 162—dec. 163.
Denar ↘ 3,57 g; 17 mm; Lot II.
14. *Crispina*
Av. CRISPINA—AVGVSTA
Rv. CONC—O—RDIA; Concordia, var. spîrturî.
BMC, IV, p. 695, nr. 36, Roma, em. 2 anii 180—183 (ori mai tîrziu?).
Denar ↑ 2,90 g; 19,5 mm; Lot II.

Pl. I. Denari romani imperiali din tezaurul de la Pîncești, jud. Bacîu.

Pl. II. Denari romani imperiali din tezaurul de la Pincești, jud. Bacău.

de la care au fost recuperate monedele, la început, a tăiat vreo 10 piese pentru a le transforma în bijuterii de argint. Cum i s-a atras atenția asupra valorii intrinsece mult mai mari a monedelor, respectivul muncitor a plecat în satul natal, Pincești, pentru a aduce în București restul pieselor ce le posedă și a le vinde. Astfel, ar fi vorba de 30 de exemplare vindute unui amator de antichități, care dăduse un anunț la mica publicitate și pe care, din păcate, nu l-am putut identifica. Deci, putem estima că lotul inițial aflat în posesia muncitorului constructor va fi fost de cel puțin 55 de monede, adică 10 piese tăiate + 14 piese obținute de inginerul Moroianu + 30 ajunse în comerțul de antichități. Tot din relatările acestuia, la un văr al său, în comună, s-ar mai fi aflat un număr aproximativ egal de monede, care urmau să fie transformate în bijuterii. Nu este de exclus din momentul descoperirii tezaurului și împrăștierea altor exemplare, despre care nu avem însă cunoștință.

Monedele prezente în fragmentul de tezaur studiat aici se eșalonează în timp de la Vespasianus la Commodus (Crispina), tezaurul încheindu-se, conform datărilor propuse de catalogul de referință, în anii 180—183, sau mai târziu?. Perioada dinastiei Flavilor este prezentă prin trei monede. Celelalte exemplare aparțin emisiunilor dinastiei Antoninilor, din care cele mai multe, cinci denari, sînt de la Traianus, urmat de Hadrianus cu două monede, una cu efigia sa iar cealaltă cu efigia împărătesei Sabina și de Antoninus Pius, tot cu două exemplare, din care unul pentru Diva Faustina, iar apoi cu cîte o singură monedă de Marcus Aurelius, emisiune pentru coaugustul său Lucius Verus și de Commodus, cu un denar purtînd efigia soției sale, Crispina.

Tabelul I

Nr. crt.	Împăratul emitent	Nr. monede	% din total
1	Vespasianus	2	14,28
2	Domitianus	1	7,14
3	Traianus	5	35,71
4	Hadrianus	2	14,28
5	Antoninus Pius	2	14,28
6	Marcus Aurelius	1	7,14
7	Commodus	1	7,14

Înainte de a purcede la compararea datelor oferite de monedele recuperate din tezaurul de denari imperiali descoperit la Pincești cu tezaurele de epocă descoperite în Moldova, merită să precizăm că zona a fost intens locuită în antichitate. Astfel, în imediata vecinătate a comunei Pincești, la Răcățău, comuna Horgești, unde s-au făcut intense săpături arheologice, se află un important *oppidum* dacic⁵, unde au fost descoperite atît tezaure cît și monede izolate. Primul din tezaure, alcătuit din 55 denari romani republicani, se încheie cu monede din anul 39 î.d. Chr⁶, iar cel de al doilea se compune din 71 denari romani republicani și imperiali, ultima monedă fiind datată în anii 8/6 î.d. Chr⁷. Numeroasele descoperiri izolate efectuate în așezarea dacică aparțin atît emisiunilor grecești⁸, geto-dacice⁹, romane republicane¹⁰, cît și emisiunilor dinastiei iulio-claudice, din vremea împăraților Tiberius, Claudius și Nero¹¹. La Pincești este semnalată descoperirea unui tezaur de monede geto-

dacice, din care s-au recuperat șase tetradrahme de tip Huși-Vovriest, păstrate astăzi în colecția Severanu¹². Un alt tezaur, alcătuit din 202 monede romane republicane și imperiale, încheiat cu o emisiune de la Tiberius, a fost aflat în punctul numit „Dealul Odăilor” la circa 2 km de așezarea dacică de la Răcătău¹³. Dacă descoperirile de monedă romană, menționate mai sus, trebuie legate de circulația în *Barbaricum* a denarilor anteriori reformei monetare a împăratului Nero¹⁴, sînt de amintit două aflări monetare singulare, contemporane tezaurului studiat aici, la Pîncești. Prima, un denar de la Hadrianus, de tip BMC, III, 133,

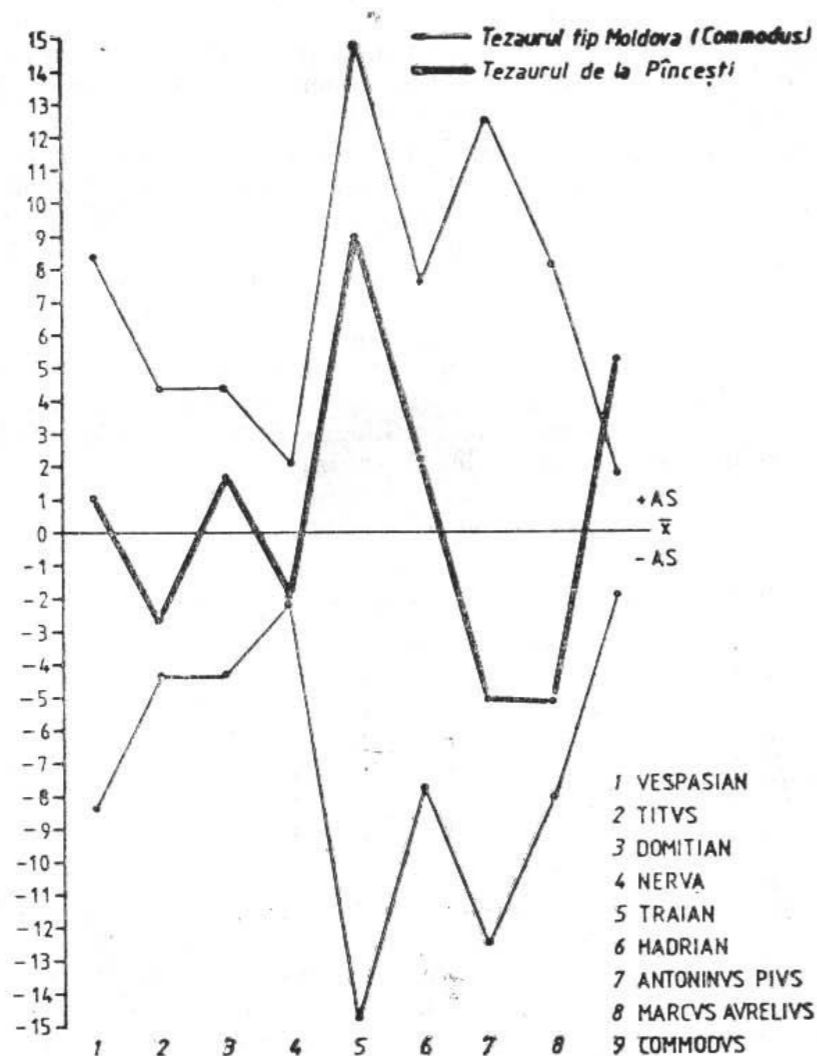

Fig. 1. Variația pe etape cronologice a tezaurului de la Pîncești raportată la tezaurul tip Moldova (Commodus).

Roma, anii 119—122, a fost făcută în vatra satului¹⁵, iar a doua, aflată în apropierea satului, este o monedă de argint de la Septimius Severus, de tip RIC, V, 1 p. 93, nr. 13, anii 193—194¹⁶, anterioară reformei denarului sub primul împărat din dinastia Severilor.

Tezaurul încheiat la Commodus, împreună cu cele ce se încheie înainte de reforma monetară a împăratului Septimius Severus¹⁷, alcătuiesc familia cea mai importantă de tezaure cunoscute la est de Carpați¹⁸, cu specificația că, dacă tezaurele încheiate cu monede de la Hadrianus, Antoninus Pius și Marcus Aurelius sînt relativ frecvente și ar putea, la rigoare, să fie explicate în același mod cu cele care ne rețin aici atenția¹⁹, tezaurele ulterioare reformei monetare din 195 sînt extrem de rare în Moldova²⁰.

Am socotit necesar, aplicînd metodele de analiză statistică²¹, să observăm în ce măsură fragmentul de tezaur provenind de la Pîncești se înscrie rezonabil în limitele abaterii standard caracteristică tezaurului tip alcătuit pe baza datelor oferite de acumulările monetare din Moldova încheiate cu monede de la Commodus²². Astfel se pune în evidență, prin mărimea distorsiunilor statistice datorate recuperării a ceva mai mult de aproximativ 10% din materialul monetar al acumulării de la Pîncești, gradul de acuratețe al informațiilor oferite de compoziția fragmentului de tezaur studiat de noi.

Tabelul II

Nr. crt.	Împăratul emitent	Tezaur tip		Pîncești
		\bar{X}	AS \pm	$\pm \bar{X}$
1	Vespasianus	13,20	$\pm 8,51$	+ 1,08
2	Titus	2,72	$\pm 4,30$	- 2,72
3	Domitianus	5,42	$\pm 4,30$	+ 1,72
4	Nerva	2,02	$\pm 2,07$	- 2,02
5	Traianus	26,75	$\pm 14,85$	+ 8,96
6	Hadrianus	12,10	$\pm 7,57$	+ 2,18
7	Antoninus Pius	19,31	$\pm 12,48$	- 5,03
8	Marcus Aurelius	12,20	$\pm 8,05$	- 5,06
9	Commodus	1,86	$\pm 1,82$	+ 5,28

Datele statistice înregistrate în tabelul II arată că, în mare, fragmentul de tezaur se înscrie în limitele abaterii standard, calculate pentru tezaurul tip Moldova-Commodus, cu o singură excepție, unde cifra oferită de emisiunea pentru Crispina este de 290,10% mai mare decît abaterea standard. Distorsiunea este de explicat, însă, prin valoarea procentuală ridicată a unei monede în fragmentul de tezaur analizat aici.

Conform legii lui Gresham, în *Barbaricum*, monedele emise pînă la reforma monetară a împăratului Septimius Severus, monede cu un conținut superior de metal prețios, sînt singurele acceptate la tezaurizare. Din această cauză, tezaurele pot fi îngropate în mediul carpic la un moment mult mai tîrziu decît data indicată ca *terminus post quem* de către cea mai recentă monedă²³.

NOTE

¹ Denarii au fost restituiți domnului inginer Bogdan Moroianu, căruia îi mulțumim pentru solicițudinea ce ne-a arătat-o și fără de care identificarea și fotografierea materialului nu ar fi fost posibilă.

² În județul Bacău există două localități cu nume asemănător, Pîncești lângă Sascul și Pîncești, de unde provin și monedele prezentate aici.

³ Vezi V. Mihailescu Birliiba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, București, 1980, p. 276, nr. 183—185.

⁴ Am socotit util să menționăm loturile, deși, în cazul de față, pentru cel de-al doilea lot avem de-a face cu ce a rămas după o selectare intenționată făcută de amatorul care a achiziționat cea mai mare parte din monede.

⁵ Vezi mai recent V. Căpitanu, *Materiale*, 1986, p. 109—120.

⁶ V. Mihailescu Birliba, *Dacia răsăriteană în secolele VI — I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990, p. 157, nr. 88.

⁷ *Ibidem*, p. 157, nr. 87.

⁸ *Ibidem*, p. 141, nr. 181.

⁹ *Ibidem*, p. 141, nr. 180.

¹⁰ *Ibidem*, p. 157, nr. 89, 90 și 91.

¹¹ *Ibidem*, p. 157, nr. 89.

¹² *Ibidem*, p. 140, nr. 164.

¹³ V. Mihailescu Birliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, p. 276, nr. 184, care se leagă de descoperirile din așezarea dacică de la Răcătău.

¹⁴ D. R. Walker, *The Metrology of the Roman Silver Coinage, Part I, From Augustus to Domitian*, *BAR, Supplementary Series*, 5, Oxford, 1976, p. 16—17 și 25. În legătură cu semnificația reformei vezi părerea lui E. Lo Cascio, *JRS*, 1981, p. 76 și *MEFRA*, 1980, p. 445 și contraargumentele lui M. Crawford, *La moneta in Grecia e a Roma*, Bari, 1982, p. 129.

¹⁵ V. Mihailescu Birliba, *op. cit.*, p. 276, nr. 185.

¹⁶ *Ibidem*, p. 276, nr. 183.

¹⁷ D. R. Walker, *The Metrology of the Roman Silver Coinage, Part III, From Pertinax to Uranus Antoninus*, *BAR, Supplementary Series*, 40, Oxford, 1978, p. 3—12 și 61—62; R. A. G. Carson, *RN*, 7, 1965, p. 225 și urm.

¹⁸ V. Mihailescu Birliba, *op. cit.*, p. 243—244.

¹⁹ *Ibidem*, p. 245—245.

²⁰ V. Mihailescu Birliba, *op. cit.*, p. 244 și p. 105—106.

²¹ Analiza statistică a acestei familii de tezaure a fost reluată și separat de V. Mihailescu Birliba, *Pact*, 5, 1981, p. 324—333; vezi însă, pentru tezaurul tip R. Reece, *Pact*, 5, 1981, p. 299—308, mai aproape de modul nostru de a aborda problema.

²² Pentru familia de tezaure încheiate la Commodus am folosit datele din tabelul XV al lucrării lui V. Mihailescu Birliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, p. 88—90, la care am introdus și valorile procentuale oferite de tezaurul de la Pincești, modificând însă metoda de calcul, intrucit am folosit valorile procentuale date de monedele diferitelor domnii în fiecare tezaur dat.

²³ Pentru interpretare confer I. Ionită, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, 1982, p. 74—85, care însă plasează momentul îngropării aproape de data *terminus post quem* oferită de tezaure și realizează grupări regionale în legătură cu formațiuni statale care s-ar putea astfel localiza.

UN FRAGMENT DE TRÉSOR DE DENIERS ROMAINS IMPÉRIAUX DÉCOUVERT À PÎNCEȘTI, DÉP. DE BACĂU

RÉSUMÉ

Les auteurs publient un fragment de trésor découvert à Pincești, dép. de Bacău, probablement dans la première moitié de notre siècle. On a réussi à récupérer pour l'étude 14 deniers s'échelonnant de Vespasien à Commode (Crispine) ou, plus exactement de 69—70 à 180—183 (on plus tard?). D'après les informations que nous avons pu recueillir du trésor faisaient partie au moins 110 deniers. Tenant compte de sa structure notre document monétaire fait partie d'une grande famille de trésors très nombreux chez les Daces orientaux ayant le *terminus post quem* durant le règne de Commode et avant la réforme de Septime Sévère.

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. I — II. Deniers romain impériaux du trésor de Pincești, dép. de Bacău.

Fig. 1. Variation par étapes chronologiques du trésor de Pincești par rapport au trésor type Moldavie (Commode).

NOI DESCOPERIRI MONETARE ANTICE LA GHERLA

RADU ARDEVAN

În anul 1981 Muzeul de Istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca a primit un lot de materiale arheologice și numismatice de epocă romană, descoperite întâmplător la Gherla, în albia Someșului Mic, în aval de podul Băița (punctul „Stăvilar”) ¹. Zona în cauză este situată în imediata vecinătate a castrului roman ², prin urmare obiectele descoperite trebuie să provină de acolo. Monedele intrate cu această ocazie în posesia muzeului clujean sînt în număr de 80. Rîndurile de față își propun introducerea acestui material monetar în circuitul științific.

La lotul pomenit acum se adaugă un număr de 20 monede antice, descoperite în timpul cercetărilor arheologice recente din castrul de la Gherla. Una a fost găsită în anul 1980 ³, celelalte au apărut pe parcursul acțiunilor de salvare din anii 1981—1983 ⁴. Pentru aceste piese s-au marcat, atunci cînd a fost posibil, și coordonatele de descoperire, acestea urmînd a-și dovedi utilitatea cînd va avea loc publicarea completă a rezultatelor cercetării arheologice.

Monedele menționate mai sus se păstrează în colecțiile Muzeului clujean, inventariate cu sigla N (numismatică) ⁵.

Am considerat util să le alăturăm și alte monede antice descoperite în zona castrului roman de la Gherla, dar care se păstrează în altă parte. Astfel sînt trei monede apărute în timpul lucrărilor de construcție a Fabricii de chibrituri din cadrul C.P.L. Gherla (1983, primăvara) și aflate acum în proprietate particulară ⁶. Alte 30 de monede aparțin Muzeului de Istorie din Gherla ⁷ și provin mai ales din descoperiri întâmplătoare; nu le-am putut vedea, deoarece acest muzeu se află încă în reorganizare ⁸. Am avut la dispoziție descrierile și determinările cu vechile cataloage, existente în arhiva Cabinetului numismatic clujean și datorate indeosebi regretatei Iudita Winkler. Ele rămăseseră inedite. Determinarea cu noile cataloage astăzi în uz ne aparține ⁹. În sfîrșit, un număr de 6 monede le cunoaștem doar dintr-o veche publicație de la începutul secolului ¹⁰; le-am determinat după descrierea făcută de autor.

Alături de publicații anterioare ale unor descoperiri monetare antice la Gherla ¹¹, materialul numismatic prezentat acum constituie un izvor istoric util, ce va servi cercetărilor viitoare ¹².

CATALOGUL MONEDELOR

Abrevieri :

ax = axa orară (cifra indică poziția reversului față de avers pe cadranul unui ceas).
Bernhard = M. Bernhard, *Handbuch zur Münzkunde der römischen Kaiserzeit*, Halle, 1926, 2 vol.

BSNR, LXXX — LXXXV, 1986—1991, p. 281—287